

C. JULII CÆSARIS
COMMENTARIORUM
DE BELLO GALLICO
LIBER QUINTUS.

CAPUT PRIMUM.

Cæsar, monstrato modo, et forma, imperat naves quam plurimas ædificari, veteresque refici: inde cum pars provincie finitima a Pirustis vastaretur, in Illyricum proficiscitur, ad quem Pirustæ legatos mittunt: Cæsar obsides imperat ad certam diem adducendos.

Lucio Domitio, Ap. Claudio Coss. discedens ab hi-
bernis Cæsar in Italiam, ut quotannis facere consueverat,
legatis imperat, quos legionibus præfecerat, uti quam
plurimas possent, hieme naves ædificandas, veteresque re-
ficiendas curarent, earum modum, formamque demon-
strat: ad celeritatem onerandi, ¹ subductionesque paul-
lo facit humiliores, quam quibus nostro mari uti con-
suevimus: atque id eo magis, quod propter crebras
commutationes æstuum minus magnos ibi fluctus fieri
cognoverat: ad onera, et ad multitudinem jumento-
rum transportanda paullo latiores, quam quibus in re-
liquis utimur maribus. Has omnes actuarias imperat
fieri, quam ad rem humilitas multum adjuvat. Ea, quæ
sunt usui ad armandas naves, ex Hispania apportari ju-

¹ Subductionesque.) Retra-
ctiones ex mari in terram hi-
berno tempore: ut Virgil.
Æneid. I. vers. 555.

Quassatam ventis liceat sub-
ducere classem:

ubi Servius interpretatur, in
terram ducere. Post paullo cap.
7. sect. II. noster: omnes na-
ves subduci statuit. Contrarium
est deduci, de quo mox cap.
2.

bet. Ipse conventibus Gallie citerioris peractis, ² in Illy-
ricum proficiscitur, quod ³ a Pirustis finitimam partem
provincie incursionibus vastari audiebat. Eo cum venis-
set, civitatibus milites imperat, certumque in locum con-
venire jubet. Qua re nuntiata, Pirustæ legatos ad eum mit-
tunt, qui doceant, "nihil earum rerum publico factum con-
silio, seseque paratos esse demonstrant, omnibus ratio-
nibus de injuriis satisfacere." Accepta oratione eorum,
Cæsar obsides imperat, eosque ad certam diem adduci ju-
bet: nisi ita fecerint, sese bello civitatem persecuturum
demonstrat. Iis ad diem adducti, ut imperaverat, arbitros
inter civitates dat, qui litem æstiment, pœnamque con-
stituunt.

² In Illyricum proficiscitur.) ³ Pirustis.) Pirustas Pto-
Suetonius Cæs. cap. 22. Initio lemæus lib. II. cap. 17. pe-
quidem Galliam Cisalpinam, Il- nultimam Illyrici gentem Ma-
lyrico adiecto, lege Vatinia acce- cedoniam versus prope Drilo-
pit: mox per senatum Comatam nem fluvium constituit.
quoque.

CAPUT II.

*Cæsar in citeriorem Galliam revertitur, inde ad exer-
citur, ubi 600 et 28 naves instructas invenit: omnibus-
que ad portum Itium convenire jussis, ipse in fines
Trevirovum, quod hi ejus nolent parere imperio,
Germanosque transrhenanos sollicitarent, cum
exercitu contendit.*

His confectis rebus, conventibusque peractis, in ci- ²
teriore Galliam revertitur, atque inde ad exercitum
proficiscitur. Eo cum venisset, circuitis omnibus hi-
bernis, singulari militum studio, in summa rerum o-
mnium inopiam, circiter DC. ejus generis, cujus supra de-
monstravimus, naves, et longas ⁴ xxviii. invenit constructas,
neque multum abesse ab eo, quin paucis diebus ⁴ deduci
possent. Collaudatis militibus, atque iis, qui negotio præ-

⁴ Duci possent.) Immitti in ves. Servius ibi: Proprie, ut e
mare ex terra. Virgil. Æneid. contrario subducunt.
III. vers. 71. deducunt socii na-

fuert, quid fieri velit, ostendit: atque omnes ad portum Itium convenire jubet: quod ex portu commodissimum in Britanniam trajectum esse cognoverat, circiter millium passuum xxx. transmissam a continenti. Huic rei quod satis esse visum est militum, reliquit. Ipse cum legionibus expeditis iv. et equitibus DCCC, in fines Trevirorum proficiscitur, quod hi neque ad consilia veniebant, neque imperio parebant, Germanosque transrhenanos sollicitare dicebantur.

CAPUT III.

Civitas Germanorum transrhenanorum peditum, et equite maxime pollet; in qua Induciomarus, et Cingetorix inter se de principatu contendunt. Hic Cæsari adventanti obviam it, simulque quid in Trevis agatur, ostendit. Ille vero abditis in silvam Arduennam it, qui in armis esse non poterant, bellum parat. At postremo principibus civitatibus ad Cæsarem euntibus, Cingetorix etiam legatos ad Cæsarem mittit; is jubet Induciomarum ad se venire cum cc. obsidibus, eundem consolatur, et Principes Trevirorum Cingetorigi conciliat.

3 **H**æc civitas longe plurimum totius Gallie equitatu valet, magnasque habet copias peditum, Rhenumque, ut supra demonstravimus, tangit. „In ea civitate de principatu inter se contendeabant 5 Induciomarus, et Cingetorix, ex quibus alter, simul atque de Cæsaris, legionumque adventu cognitum est, ad eum venit; se, suosque omnes in officio futuros, neque ab amicitia populi Romani defecturos, confirmavit; quæque in Trevis gererentur, ostendit. At Induciomarus equitatum, peditatumque cogere; iisque, qui per ætatem in armis esse non poterant, 6 in silvam Arduennam abditis, quæ ingenti magnitudine per medios fines Trevirorum a flumine Rheno ad initium Remorum pertinet, bellum parare instituit. Sed posteaquam nonnulli principes ex ea civitate, et familiaritate Cin-

5 Induciomarus.) Græcus Adi infra lib. 6. cap. 7. sect. Ἰνδοκτιομαρος scripsit. vulgo 29. et quæ nos de silva hæc editum per 7. Induciomarus. in Notitia Orbis Antiqui disputamur.

6 In silvam Arduennam.) tamus.

getorigis adducti, et adventu nostri exercitus perterriti ad Cæsarem venerunt, et de suis privatim rebus ab eo petere coeperunt, quoniam civitati consulere non possent; veritus, ne ab omnibus desereretur, Induciomarus legatos ad Cæsarem mittit, se idcirco a suis discedere, atque ad eum venire noluisse, quo facilius civitatem in officio continerent, ne omnis nobilitatis discessu plebs propter imprudentiam laberetur; itaque civitatem in sua potestate esse, seque, si Cæsar permitteret, ad eum in castra venturum, et suas, civitatisque fortunas ejus fidei permissurum. Cæsar, etsi intelligebat, qua de causa ea dicerentur, 4 quæque eum res ab instituto consilio deterreret; tamen, ne ætatem in Trevis consumere cogeretur; omnibus rebus ad Britannicum bellum comparatis, Induciomarum ad se cum cc. obsidibus venire jussit. His adductis, et in iis filio, propinquisque ejus omnibus, quos nominatim evocaverat, consolatus Induciomarum, hortatusque est, ut in officio permaneret; nihilo tamen secius principibus Trevirorum ad se convocatis, eos singillatim Cingetorigi conciliavit. Quod cum merito ejus a se fieri intelligebat, tum magni interesse arbitrabatur, ejus auctoritatem inter suos quamplurimum valere, cujus tam egregiam in se voluntatem perspexisset. Id factum graviter tulit Induciomarus, suam gratiam inter suos minui; et qui jam ante inimico in nos animo fuisset, multo gravius hoc dolore exarsit.

CAPUT IV.

Cæsar ad portum Itium pervenit: ibique paratas naves invenit, exceptis 40 tempestate rejectis: eo etiam equites Gallie, et civitatum principes conveniunt; inter quos Dumnorix Æduus. Ædum Legatos ad Cæsarem non audent mittere, quod Dumnorix diceret, civitatum regnum sibi a Cæsare esse delatum. Dumnorix Cæsarem precatur, ut ipsum in Gallia relinquat; quo re negata principes Gallie sollicitat, metu territat, ne in Britanniam cum Cæsare proficiscantur.

Iis rebus constitutis, Cæsar ad portum Itium cum 5 legionibus pervenit, ibi cognoscit quadraginta na-

ves, 7 quæ in Meldis factæ erant, tempestate rejectas, tenere cursum non potuisse, atque eodem, unde erant profectæ, relatas: reliquas paratas ad navigandum, atque omnibus rebus instructas invenit. Eodem equitatus totius Galliæ convenit, numero millium iv. principesque ex omnibus civitatibus, ex quibus perpaucos, quorum in se fidem perspexerat, relinquere in Gallia, reliquos obsidum loco secum ducere decreverat; quod cum ipse abesset, motum Galliæ verebatur. Erat una cum cæteris Dumnorix Æduus, de quo a nobis ante dictum est. Hunc secum ducere in primis constituerat, quod eum cupidum rerum novarum, cupidum imperii, magni animi, magnæ inter Gallos auctoritatis cognoverat. Accedebat huc, quod jam in concilio Æduorum Dumnorix dixerat: Sibi a Cæsare regnum civitatis deferri, quod dictum Ædúi graviter ferebant; neque recusandi, neque deprecandi causa legatos ad Cæsarem mittere audebant. Id factum ex suis hospitibus Cæsar cognoverat. Ille primo omnibus precibus petere contendit, ut in Gallia relinqueretur, partim quod inusueti navigandi mare timeret, partim quod religionibus sese diceret impediri. Posteaquam id obstinate sibi negari vidit, omni spe impetrandi adempta, principes Galliæ sollicitare, sevocare singulos, hortarique cœpit, ut in continenti remanerent, metu territare, non sine causa fieri, ut Gallia omni nobilitate spoliaretur: id esse consilium Cæsaris, ut, quos in conspectu Galliæ interficere vereretur, hos omnes in Britanniam transductos necaret: fidem reliquis interponere, jusjurandum poscere, ut, quod esse ex usu Galliæ intellexissent, communi consilio administrarent.

7 Quæ in Meldis factæ erant.) Dubitat Goduinus, an hi Meldæ sint illi mediterranei, Parisiis finitimi, inter Matronam, Sequanamque. Græcus tamen æque ὑπὸ τῶν Μελίται.

Credibilius certe in maritimâ regione fabricatas naves esse, quam tan longo tractu per flumen in mare deductas. Quidam codices Belgis habent.

CAPUT V.

Cæsar Dumnorigem coercere, et deterrevit statuit; inde tempestatem idoneam nactus, milites naves conscendere jubet. Dumnorix cum equitibus Æduorum, insciente Cæsare, domum proficiscitur. Cæsar, re nuntiata, mittit, qui eum insequantur, et retrahant; quod si vim faciat, (ut accidit) occidant.

Hæc a compluribus ad Cæsarem deferebantur. Qua re cognita, Cæsar, quod tantum civitati Æduæ dignitatis tribuebat, coercendum, atque deterrendum, quibuscumque rebus posset, Dumnorigem statuebat; quod longius ejus amentiam progredi videbat, prospiciendum, ne quid sibi, ac Reipubl. nocere posset. Itque dies circiter xxv. in eo loco commoratus, quod 8 corus ventus navigationem impediabat, qui magnam partem omnis temporis in his locis flare consuevit, dabat operam, ut Dumnorigem in officio contineret, nihilo tamen secius omnia ejus consilia cognosceret. Tandem idoneam tempestatem nactus, milites, equitesque conscendere naves jubet. At impeditis omnium animis, Dumnorix cum equitibus Æduorum a castris, insciente Cæsare, domum discedere cœpit. Qua re nuntiata, Cæsar, intermissa profectioe, atque omnibus rebus postpositis, magnam partem equitatus ad eum insequendum mitit, retrahique imperat; si vim faciat, neque pareat, interfici jubet: nihil hunc se absente pro sano facturum arbitratus, qui præsentis imperium neglexisset. 9 Ille enim revocatus resistere, ac se manu defendere, suorumque fidem implorare cœpit, sæpe clamitans, "liberum se, liberæque civitatis esse.", Illi, ut erat imperatum, circumstant, hominemque interficiunt. At Ædúi equites ad Cæsarem omnes revertuntur.

8 Corus ventus.) Spirans ab ocasu solstitiali. Plin. II. 47.
9 Ille enim revocatus.) Sic meliores libri: cæteri ex imperita manu, ille autem. Est vero enim hoc loco idem quod enim vero, nihilque infert, sed adversandi vim habet. Sic lib. II. Civil. B. cap. II. sect. 32. sic Tacit. Histor. IV. et extr.

CAPUT VI.

Labiено cum exercitu in continente relicto ad portus tutelam, Cæsar ad occidentem naves solvit. Aliquanto post ad Britanniam accedit: inde navibus præsidio relicto ad hostes in superiora loca timore abditos contendit. Quo ubi venit, hostes prælio commisso, et repulsi se in silvas abduunt, ex quibus expelluntur, et fugantur.

His rebus gestis, Labiено in continente cum III. legionibus, et equitum millibus II. relicto, ut portus tueretur, et rei frumentariæ provideret, quæque in Gallia gerebantur, cognosceret, et consilium pro tempore, et pro re caperet: ipse cum legionibus V. et pari numero equitum, quem in continente relinquebat, Solis occasu naves solvit, et leni Africo proventus, media circiter nocte vento intermisso, cursum non tenuit; et longius delatus æstu, orta luce, sub sinistra Britanniam relictam conspexit. Tum rursus æstus commutationem secutus remis contendit, ut eam partem insulæ caperet, qua optimum esse egressum superiore ætate cognoverat. Qua in re admodum fuit militum virtus laudanda, qui vectoriis, gravibusque navigiis, non intermisso remigandi labore, longarum navium cursum adæquarunt. Accessum est ad Britanniam omnibus navibus meridiano fere tempore, neque in eo loco hostis est visus: sed, ut postea Cæsar ex captivis comperit, cum magnæ manus eo convenissent, multitudine navium perterritæ, quæ cum annotinis, privatisque, quas sui quisque commodi causa fecerat, amplius DCCC. uno erant visæ tempore, a litore discesserant, ac se in superiora loca abdiderant.

¹⁰ *Quem in continente relinquebat.* Ex membranæ ita Gronovius, Obs. serv. IV. 4. pag. 58. Vulgo, quem relinquerat.

¹¹ *Solis occasu.* Ex lidem membranæ. Vulgo, ad solis occasum. Sed elegantius solis occasu. Livius XXII. 4. Flaminius,

quum pridie solis occasu ad locum venisset.

¹² *Cum annotinis.* Quas superioris anni expeditione viderant. Græcus bene, ὅν τὰς τοῦ πρόσθεν ἔτους. Ridet Vossius, qui annuarias interpretantur.

Cæsar, exposito exercitu, ac loco castris idoneo capto, ubi ex captivis cognovit, quo in loco hostium copiarum condesissent, cohortibus X. ad mare relictis, et equitibus CCC., qui præsidio navibus essent, de III. vigilia ad hostes contendit, eo minus veritus navibus, quod in litore molli, atque aperto deligatas ad anchoras relinquebat; et præsidio navibus Q. Atrium præfecit. Ipse noctu progressus millia passuum circiter XII. hostium copias conspicatus est. Illi equitatu, atque essedis ad flumen progressi, ex loco superiore nostros prohibere, et prælium committere cœperunt. Repulsi ab equitatu se in silvas abdidit, locum nacti egregie et natura, et opere munitum; quem domestici belli, ut videbatur, causa jam ante præparaverant. Nam crebris arboribus succisis, omnes introitus erant præclusi. Ipsi ex silvis rari propugnabant, nostrosque intra munitiones ingredi prohibebant. At milites legionis VII. testudine facta, et aggere ad munitiones adjecto, locum ceperunt, eosque ex silvis expulerunt, paucis vulneribus acceptis. Sed eos fugientes longius Cæsar persequi vetuit, et quod loci naturam ignorabat, et quod, magna parte diei consumpta, munitioni castrorum tempus relinqui volebat.

¹³ *Hostium copia condesis-* 17. Vide plura ad lib. V. cap. 19. sent.) Hostes castra metati essent, ut supra III. cap. II. sect. 47.

CAPUT VII.

Milites, dum hostes insequuntur, a Cæsare ab itinere revocantur. Naves pene omnes coorta tempestate afflictæ ad litus ejiçuntur, quas tamen Cæsar refici jubet. Postea, relicto navibus præsidio, unde digressus erat, revertitur.

Postridie ejus diei mane, tripartito milites, equitumque in expeditionem misit, ut eos, qui fugerant, persequerentur. Iis aliquantum itineris progressis, cum jam extremi essent in conspectu, equites a Q. Atrio ad Cæsarem venerunt, qui nuntiarent, superiori nocte maxima coorta tempestate prope omnes naves afflictas, atque in

litore ejectas esse, quod neque anchoræ, funesque subsisterent, neque nautæ, gubernatoresque vim tempestatis pari possent: itaque ex eo concursu navium magnum esse incommodum acceptum. His rebus cognitis, Cæsar legiones, equitatumque revocari, atque itinere desistere jubet: ipse ad naves revertitur. Eadem fere, quæ ex auntiis, literisque cognoverat, coram perspicit sic, ut, amissis circiter xl. navibus, reliquæ tamen refici posse magno negotio viderentur. Itaque ex legionibus fabros deligit, et ex continente alios¹⁴ arcessiri jubet. Labieno scribit, ut, quam plurimas posset, iis legionibus, quæ sunt apud eum, naves instituat. Ipse, etsi res erat multi operis, ac laboris, tamen commodissimum esse statuit, omnes¹⁵ naves subduci, et cum castris una munitione conjungi. In his rebus circiter dies x. consumit, ne nocturnis quidem temporibus ad laborem militum intermissis. Subductis navibus, castrisque egregie munitis, easdem copias, quæ ante fuerant præsidio navibus, relinquit. Ipse eodem, unde redierat, proficiscitur.

¹⁴ *Arcessiri.*) Arcessiri, et quous, ut Columelæ ix. 8. *La-*
arcessiri legitur, sed Priscia-
mus, et Lipsius prius commen-
dant. Vide Orthographiam. *Cas-*
ari ex quarta forma anti-
cessiri.

¹⁵ *Naves subduci.*) E mari
in terram. Vide supra cap. I.
sect. I. hujus libri.

CAPUT VIII.

Summa Imperii a Britannis Cassivellauno committitur. Describuntur Britannia, et populorum mores, et termini. Ab equitibus hostium duplex prælium committitur. Interficitur Q. Laberius Durus trib. milit. Cæsariani militum apti reperiuntur ad repellendum hostium impetum, propter eorum bellandi rationem.

Eo cum venisset, majores jam undique in eum locum copiarum Britannorum convenerant. Summa imperii, bellique administrandi communi consilio permissa est Cassivellauno, cujus fines a maritimis civitatibus flumen dividit, quod appellatur Tamesis, a mari circiter millia passuum lxxx. Huic superiori tempore cum reliquis ci-

vitatibus continentia bella intercesserant; sed nostro adventu permoti Britannii hunc toti bello, imperioque præferant. "Britanniæ pars interior ab iis incolitur, quos natos in insula ipsa memoria proditum dicunt. Maritima pars ab iis, qui prædæ, ac belli inferendi causa, ex Belgio transierant, qui omnes fere iis nominibus civitatum appellantur, quibus orti ex civitatibus eo pervenerunt, et bello illato ibi remanserunt, atque agros colere cœperunt. Hominum est infinita multitudo, creberrimæque ædificia fere Gallicis consimilia: pecoris magnus numerus. Utuntur aut nummo æreo,¹⁶ aut anulis ferreis ad certum pondus examinatis pro nummo. Nascitur ibi plumbum album in mediterraneis regionibus, in maritimis ferrum: sed ejus exigua est copia. Ære utuntur importato. Materia cujusque generis, ut in Gallia est, præter fagum, atque abjetem. Leporem, et gallinam, et anserem gustare fas non putant: hæc tamen alunt animi, voluptatisque causa: loca sunt temperatiora, quam in Gallia, remissioribus frigoribus. Insula natura triquetra, cujus unum latus est contra Galliam, hujus lateris alter angulus, qui est¹⁷ ad Cantium, quo fere ex Gallia naves appellantur, ad orientem Solem, inferior ad meridiem spectat. Hoc latus tenet circiter millia passuum quingenta: alterum vergit ad Hispaniam, atque occidentem Solem; qua ex parte est Hibernia; dimidio minor, ut existimatur, quam Britannia, sed¹⁸ pari spatio transmissus, atque ex Gallia, est in Britanniam.¹⁹

¹⁶ *Aut anulis ferreis.*) Sic satis designatus Metaphrasis, libri veteres, et Græcus δακτυλοιοι. Scaliger sufficit *talais*, ingenio, an ex codice incertum, quem plures hodie sequuntur, tales interpretantes ferri præsegmina ad similitudinem, quam vero non facile invenire, aut explicare contigerit.

¹⁸ *Pari spatio transmissus.*) Secundo casu, quasi transfretationis. Transmissus enim transfretationis. Transmissus enim trajectus est, seu, ut significantius hoc loco Græcus vertit, διαπλους.

¹⁷ *Ad Cantium.*) Cantium àκρον promontorium Ptolomeo, a quo regio adiecta Cantium appellatur. Notus tractus, manente nomine, et hic quoque

προς τῆς Καντῖο πῶλει sed ignotum geographis hujus nominis oppidum.

¹⁹ *In hoc cursu.*) Cursu maris navigatione inter Britanniam, et Hiberniam.

In hoc medio cursu est insula, quæ appellatur ²⁰ Mona. Complures præterea minores objectæ insulæ existimantur: de quibus insulis nonnulli scripserunt, dies continuos xxx. sub bruma esse noctem. Nos nihil de eo percunctationibus reperiēbamus, nisi quod ²¹ certis ex aqua mensuris, breviores esse noctes, quam in continente, videbamus. Hujus est longitudo lateris, ut fert illorum opinio, septingentorum millium passuum. Tertium est contra Septemtrionem, cui parti nulla est objecta terra: sed ejus angulus lateris maxime ad Germaniam spectat. Hoc millia passuum octingenta in longitudinem esse arbitrantur. Ita omnis insula est in circuitu vicies centena millia passuum. Ex his omnibus longe sunt humanissimi, qui Cantium incolunt, quæ regio est maritima omnis, neque multum a Gallica differunt consuetudine. Lteriores plerique frumenta non serunt, sed lacte, et carne vivunt, pellibusque sunt vestiti: omnes vero ²² se Britanni vitro inficiunt, quod cæruleum efficit colorem; atque hoc horribiliori sunt in pugna aspectu: capilloque sunt promisso, atque omni parte corporis rasa, præter caput, et labrum superius. Uxores habent deni, duodecime inter se communes, et maxime fratres cum fratribus, et parentes cum liberis. Sed si qui sunt ex his nati, eorum habentur liberi, a quibus primum virgines quæque ductæ sunt. "Equites hostium, essedariique acriter prælio cum equitatu nostro, in itinere conflixerunt; ita tamen, ut nostri omnibus partibus superiores fuerint, atque eos in silvas, collesque compulerint. Sed compluribus interfectis, cupidius insecuti, nonnullos ex suis amiserunt. At illi, intermisso spatium, imprudentibus nostris, atque occupatis in munitione castrorum, subito se ex silvis ejecerunt; impetuque in eos facto, qui erant in statione pro castris collocati, acriter pugnauerunt,

²⁰ Mona.) Non illa Taciti, quæ proxima Britannicæ, angusto freto dirempta: sed superior, in medio cursu sita, ac etiam num vocata. *Man.*

²¹ Certis ex aqua mensuris.) Clepsydriis, seu horologiis ad

aquæ mensuram factis.

²² Se Britanni vitro inficiunt.) Tuetur Salmasius, ad Solini cap. 23. pag. 180. contra eos, qui luteo, vel glasto substituant.

duabusque missis subsidio cohortibus a Cæsare, atque his primis legionum duarum, cum hæc, intermisso per exiguo loci spatio, inter se constitissent, novo genere pugnae perterritis nostris, per medios audacissime proruperunt, seque inde incolumes receperunt. Eo die Q. Laberius Durus tribunus milit. interficitur. Illi, pluribus submissis cohortibus, repelluntur. „Toto hoc in genere pugnae cum sub oculis omnium, ac pro castris dimicaretur, intellectum est, nostros, propter gravitatem armorum, quod neque insequi cedentes possent, neque ab signis discedere audent, minus aptos esse ad hujus generis hostem; equites autem magno cum periculo dimicare, propterea quod illi etiam consulto plerumque cederent: et cum paululum ab legionibus nostros removissent, ex essedis desilirent, et pedibus dispari prælio contenderent. Equestris autem prælii ratio et cedentibus, et insequentibus par, atque idem periculum inferebat. Accedebat huc, ut nunquam conferti, sed rari, magnisque intervallis præliabantur, stationesque dispositas haberent, atque alios alii deinceps exciperent, integrique, et recentes defatigatis succederent.“

CAPUT IX.

Hostes lenti Cæsarianos prælio lacessunt: hi præsidio Trebonii confisi, in eos impetu facto, præcipites agunt, et quam plures interficiunt. Cæsar ducit exercitum ad Temesim fluvium, ad cujus alteram ripiam hostium copias instructas conspicit: illi, cum impetum eorum, qui immissi fuerant, non possent sustinere, fugam arripere.

Postero die procul a castris hostes in collibus constituerunt, rarique se ostendere, et lentius, quam pridie, nostros equites prælio lacessere cœperunt. Sed meridie, cum Cæsar pabulandi causa III. legiones, atque omnem equitatum cum C. Trebonio legato mississet, repente ex omnibus partibus ad pabulatores advolaverunt sic, uti ab signis, legionibusque non absisterent. Nostri, acriter in eos impetu facto, repule-

runt: neque finem insequendi fecerunt, quoad subsidio confici equites, cum post se legiones viderunt, precipites hostes egerunt: magnoque eorum numero interfecto, neque sui colligendi, neque consistendi, aut ex essedis desiliendi facultatem dederunt. Ex hac fuga protinus, quæ undique convenerant, auxilia discesserunt: neque post id tempus unquam summis nobiscum copiis hostes contenderunt. Cæsar, cognito consilio eorum, ad flumen Tamesim, in fines Cassivellauni exercitum duxit: quod flumen uno omnino loco pedibus, atque hoc ægre transire potest. Eo cum venisset, animadvertit, ad alteram fluminis ripam magnas esse copias hostium instructas. Ripa autem erat acutis sudibus præfixis munita, ejusdemque generis sub aqua defixæ sudes flumine tegebantur. Iis rebus cognitis a captivis, perfugisque, Cæsar, præmisso equitatu, confestim legiones subsequi jussit; sed ea celeritate, atque impetu milites ierunt, cum capite solo ex aqua extarent, ut hostes impetum legionum, atque equitum sustinere non possent, ripasque dimitterent, ac se fugæ mandarent.

CAPUT X.

Cassivellaunus retentis 4. millibus essedariorum Cæsaris iter observat; quocum inde configit. Trinobantes legatos ad Cæsarem mittunt; is, exauditis eorum petitionibus, 40. obsides, et frumentum petit. Interim Segontiaci, Ancalites, et alii se dedunt. Cæsar proficiscitur ad oppidum Cassivellauni, quod dum oppugnatur, hostes fugiunt.

19 Cassivellaunus, ut supra demonstravimus, omni spe deposita contentionis, dimissis amplioribus copiis, millibus circiter iv. essedariorum retentis, itinera nostra servabat, paululumque ex via excedebat, locisque impeditis, atque silvestribus sese occultabat, atque iis regionibus, quibus nos iter facturos cognoverat, pecora, atque homines ex agris in silvas compellebat: et, cum equitatus noster liberius vastandi, prædandique causa, se in agros effunderet, omnibus viis notis, semitisque

essedarios ex silvis emittebat; et magno cum periculo nostrorum equitum cum iis confligebat, atque hoc metu latius vagari prohibebat. Relinquebatur, ut neque longius ab agmine legionum discedi Cæsar pateretur, et tantum in agris vastandis, incendiisque faciendis hostibus noceretur, quantum labore, atque itinere legionarii milites efficere poterant. Interim, ²³ Trinobantes, prope firmissima earum regionum civitas (ex qua Mandubratius adolescens Cæsaris fidem secutus, ad eum in continentem Galliam venerat: cujus pater Imanuentius in ea civitate regnum obtinuerat: interfectusque erat a Cassivellauno, ipse fuga mortem vitaverat) legatos ad Cæsarem mittunt, pollicenturque sese ei dedituros, et imperata facturos: petunt, ut Mandubratium ab injuria Cassivellauni defendat: atque in civitatem mittat, qui præsit, imperiumque obtineat. His Cæsar imperat obsides XL., frumentumque exercitui: Mandubratiumque ad eos mittit. Illi imperata celeriter fecerunt: obsides ad numerum, frumentumque miserunt. Trinobantibus defensis, atque ab omni militum injuria prohibitis, ²⁴ Cenimagni, Segontiaci, Ancalites, Bibroci, Cassi, legationibus missis, sese Cæsari dederunt. Ab his cognoscit non longe ex eo loco ²⁵ oppidum Cassivellauni abesse, silvis paludibusque munitum, quo satis magnus hominum, pecorumque numerus conveniret. ²⁶ Oppidum autem Britanni vocant, cum silvas impeditas vallo, atque fossa munierunt, quo, incursionis hostium vitandæ causa, convenire consueverunt. Eo proficiscitur cum legionibus: locum reperit egregie natura, atque opere munitum: tamen hunc duabus ex partibus oppugnare con-

²³ Trinobantes.) Hi Ptolomæo sunt τρινοβάντες, trans flumen Tamesim, quorum Londinum in ripa fuit.

²⁴ Cenimagni, Segontiaci, Ancalites.) Obscuri cum Bibrocis, et Cassis, qui sequuntur. Cenimagni, Græce Κενίμανοι quasi a Cenimagnis Aulercis plura Gallicarum gentium nomina in Britannis. Lipsio, et

Camdeno vox concreta est ex duabus gentibus; illi ex Icenis, et Cangis; huic ex iisdem Icenis, et Regnis. Sed pugnant hæc cum libris.

²⁵ Oppidum Cassivellauni.) Cujus ignotum nomen.

²⁶ Oppidum Britanni vocant.) Strabo lib. iv. pag. 138. de Britannis; πόλεις αὐτῶν ἐν ὄρεσιν, Oppida illorum sunt nemora.

tendit. Hostes paulisper morati militum nostrorum impetum non tulerunt: seseque ex alia parte oppidi eiecerunt. Magnus ibi numerus pecorum repertus, multique in fuga sunt comprehensi, atque interfecti.

CAPUT XI.

Cassivellaunus ad Cantium nuntios mittit, hortaturque earum regionum reges, ut navalia Cæsaris castra adoriantur; quod cum facerent, eruptione facta a Cæsarianis, multi ex hostibus interficiuntur, et Cingetorix capitur. Inde Cassivellaunus de deditione legatos ad Cæsarem mittit. Is præter aliquas condiciones, obsidibus receptis, exercitum ad mare reducit.

²² **D**um hæc in his locis geruntur, Cassivellaunus ad Cantium, quod esse ad mare supra demonstravimus, quibus regionibus IV. reges præerant, Cingetorix, Carvilius, Taximagulus, Segonax, nuntios mittit; atque his imperat, ut, coactis omnibus copiis, castra navalia de improviso adoriantur, atque oppugnent. Hi cum ad castra venissent, nostri, eruptione facta, multis eorum interfectis, capto etiam nobili duce Cingetorige, suos incolumes reducerunt. Cassivellaunus, hoc prælio nuntiato, tot detrimentis acceptis, vastatis finibus, maxime etiam permotus defectione civitatum, legatos per Attrebatem Comium de deditione ad Cæsarem mittit. Cæsar cum statuisset hiemem in continente, propter repentinos Galliarum motus, agere, neque multum ætatis superesset, atque id facile extrahi posse intelligeret, obsides imperat, et, quid in annos singulos vectigalis populo Romano Britannia penderet, constituit. Interdicit, atque imperat Cassivellauno, ne Mandubratio, neu Trinobantibus noceat. Obsidibus acceptis, exercitum reducit ad mare, naves invenit refectas.

²³

CAPUT XII.

Cæsar, ut exercitum duplici commeatu reportet, naves exspectat, sed frustra; quare, cum se navigandi occasio idonea obtulisset, militibus angustius collocatis in iis, quas secum habebat, navibus, solvit: inde exercitum in hibernis collocat, legionibus in plures civitatis partes distributis; ipse vero in Gallia moratur.

His deductis, quod et captivorum magnum numerum habebat, et nonnullæ tempestate deperierant naves, duobus commeatibus exercitum reportare constituit. Ac sic accidit, ut, ex tanto navium numero, tot navigationibus, neque hoc, neque superiore anno ulla omnino navis, quæ milites portaret, desideraretur: at ex iis, quæ inanes ex continente ad eum remitterentur, et prioris commeatus expositis militibus, et quas postea Labienus faciendas curaverat numero LX., perpauca locum caperent; reliquæ fere omnes rejicerentur: quas cum aliquandiu Cæsar frustra exspectasset, ne anni tempore navigatione excluderetur, quod æquinoctium suberat, necessario angustius milites collocavit, ac summam tranquillitatem consecutus, secunda initia cum solvisset vigilia, prima luce terram attigit, omnesque incolumes naves perduxit. Subductis navibus, concilio Gallorum ²⁷ Samarobriarum peracto, quod eo anno frumentum in Gallia, propter siccitates, angustius provenerat, coactus est aliter, ac superioribus annis, exercitum in hibernis collocare, legionesque in plures civitates distribuere: ex quibus unam in Morinos ducendam C. Fabio legato dedit: alteram in Nervios Q. Ciceroni: ²⁸ tertiam in Essuos L. Roscio: quartam in Rhemis cum T. Labieno in

²⁴

²⁷ Samarobriarum.) Hoc verum nomen ex Færni, et ursini codicibus Ptolomæo Σαμαροβρινα, non Samarobrina, ut in editis multis est. Et Cicero Samarobriarum, lib. VIII. ep. XI. et XVI. Briva, sive briga pons est. Celticæ, quem oppidum

habet in Samara fluvio. Hodie Aniens, caput Ambianorum.

²⁸ Tertiam in Essuos.) Quod nemo umquam Essuorum meminit, D. Vossius, et Hadr. Vallesius censent Eduos legendum esse.

confinio Trevirorum hiemare jussit: ²⁹ tres in Belgis collocavit; his M. Crassum quæstorem, et L. Munatium Plancum, et C. Trebonium legatos præfecit. Unam legionem, quam proxime trans Padum conscripserat, et cohortes v. in Eburones, quorum pars maxima est inter Mosam, et Rhenum, qui sub imperio Ambiorigis, et Cativulci erant, misit: his militibus Q. Titurium Sabianum, et L. Aurunculejum Cottam legatos præesse jussit. Ad hunc modum distributis legionibus, facillime inopiæ frumentariæ sese mederi posse existimavit; atque harum tamen omnium legionum hiberna (præter eam, quam L. Roscio in pacatissimam, et quietissimam partem ducendam dederat) millibus passuum c. continebantur. Ipse interea, quoad legiones collocasset, munitaque hiberna cognovisset, in Gallia morari constituit.

²⁹ Tres in Belgis collocavit.) nos. Vide infra cap. 19. sect. 46. Belgium pars est Galliæ Belgicæ, non tota: complectitur Bel-
 lovacos, Atreuates, et Ambia-

CAPUT XIII.

Tasgetius ab inimicis interficitur. Cæsar re cognita mittit in Carnutes L. Plancum cum legione, et occisores ad se mitti jubet. Ambiorix, et Cativulcus seditionis auctores deferuntur. Ambiorigis colloquium ad C. Carpinejum, et Q. Junium; hi legatis narrant, quidquid Ambiorix dixit. Legati rem ad concilium deferunt; circa quam rem inter omnes magna controversia oritur. Aurunculeji, et Titurii sententia affertur.

²⁵ **E**rat in Carnutibus summo loco natus Tasgetius; cuius majores in sua civitate regnum obtinuerant. Huic Cæsar, pro ejus virtute, atque in se benevolentia, quod in omnibus bellis singulari ejus opera fuerat usus, majorem locum restituerat. Tertium jam hunc annum regnantem inimici palam, multis etiam ex civitate auctoribus, interfecerunt. Defertur ea res ad Cæsarem. Ille veritus, quod ad plures res pertinebat, ne civitas eorum impulso deficeret, L. Plancum cum legione ex Bel-

gio celeriter in Carnutes proficisci jubet, ibique hiemare: quorumque opera cognoverit Tasgetium interfectum, hos comprehensos ad se mittere. Interim ab omnibus legatis, quæstoribusque, quibus legiones traderat, certior factus est, in hiberna perventum, locumque hibernis esse munitum. Diebus circiter xv., quibus in hiberna ventum est, initium repentini tumultus, ac defectionis ortum est ab Ambiorige, et Cativulco: qui, cum ad fines regni sui Babino, Cottæque præsto fuissent, frumentumque in hiberna comportavissent, Indutiomari Treviri nuntiis impulsus, suos concitaverunt: subitoque oppressis lignatoribus, magna manu castra oppugnatum venerunt. Cum celeriter nostri arma cepissent, vallumque adscendissent; atque una ex parte Hispanis equitibus emissis, equestri prælio superiores fuissent: desperata re, hostes suos ab oppugnatione reduxerunt. Tum suo more conclamaverunt, uti aliqui ex nostris ad colloquium prodirent: habere sese, quæ de re communi dicere vellent, quibus controversias minui posse sperarent. Mittitur ad eos colloquendi causa C. Carpinejus, eques Romanus, familiaris Q. Titurii, Q. Junius ex Hispania quidam, qui jam ante iussu Cæsaris ad Ambiorigem ventitare consueverat; apud quos Ambiorix in hunc modum locutus est: „Sese pro Cæsaris in se beneficiis plurimum ei confiteri debere, quod ejus opera stipendio liberatus esset, quod Aduaticis finitimis suis pendere consuesset; quodque ei et filius, et fratris filius ab Cæsare remissi essent, quos Aduatici obsidum numero missos apud se in servitute, et catenis tenuissent: neque id, quod fecerat de oppugnatione castrorum, aut judicio, aut voluntate sua fecisse, sed coactu civitatis; suaque esse ejusmodi imperia, ut non minus haberet in se juris multitudo, quam ipse in multitudinem. Civitati porro hanc fuisse belli causam, quod repentinæ Gallorum conjurationi resistere non poterit, se id facile ex utilitate sua probare posse; quod non adeo sit imperitus rerum, ut suis copiis populum Romanorum se superare posse confidat: sed esse Galliæ commune consilium: omnibus hibernis Cæsaris oppugnandis hunc esse dictum diem, ne qua legio alteri

legioni subsidio venire posset : non facile Gallos Gal-
lis negare potuisse : præsertim cum de recuperanda
communi libertate consilium initum videretur : quibus
quoniam pro pietate satisfecerit, habere se nunc rati-
onem officii : pro beneficiis Cæsaris monere, orare
Titurium pro hospitio, ut suæ, ac militum saluti con-
sulat : magnam manum Germanorum conductam Rhe-
num transisse ; hanc affore biduo : ipsorum esse consi-
lium, velintne prius, quam finitimi sentiant, eductos
ex hibernis milites aut ad Ciceronem, aut ad Labie-
num deducere, quorum alter millia passuum circiter L.
alter paullo amplius absit : illud se polliceri, et iure-
jurando confirmare, tutum se iter per fines suos da-
turum : quod cum faciat, et civitati sese consulere,
quod hibernis levetur, et Cæsari pro ejus meritis gra-
tiam referre. Hac oratione habita discedit Ambiorix.
28 Carpinejus, et Junius quæ audierant, ad legatos defe-
runt. Illi, repentina re perturbati, etsi ab hoste ea di-
cebantur, non tamen negligenda existimabant : maxi-
meque hac re permovebantur, quod, civitatem ignobi-
lem, atque humilem Eburonum sua sponte populo Ro-
mano bellum facere ausam, vix erat credendum. Itaque
ad Concilium rem deferunt; magnaue inter eos existit
controversia. L. Aurunculejus, compluresque tribuni mi-
litum, et 30 primorum ordium centuriones, nihil te-
mere agendum, neque ex hibernis injussu Cæsaris dis-
cedendum *existimabant*: quantasvis magnas copias etiam
Germanorum sustineri posse, munitis hibernis, doce-
bant: rem esse testimonio, quod primum hostium im-
petum, multis ultro vulneribus illatis, fortissima sus-
tinerint : re frumentaria non premi: interea et ex pro-
ximis hibernis, et a Cæsare conventura subsidia: *po-
stremo* quid esset levius, aut turpius, quam auctore ho-
ste de summis rebus capere consilium? *contra ea Titu-
rius*, sero facturos *clamitabat*, cum majores manus ho-
stium, adjunctis Germanis, convenissent, aut cum ali-

80 Primorum ordinum centu-
riones.) Primpilli centurio, pri-
mus princeps, primus hasta-

tus. Vide supra lib. 1. cap. 20.
sect. 40. et hoc lib. 5. cap. 15.
sect. 37.

quid calamitatis in proximis hibernis esset acceptum:
breve consulendi esse occasionem. Cæsarem arbitrari
profectum in Italiam: nec aliter Carnutes interficiendi
Tasgetii consilium fuisse capturos, neque Eburones, si
ille adesset, tanta cum contumptione nostri ad castra ven-
turos esse: non hostem auctorem, sed rem spectare: 31
subesse Rhenum; magno 32 esse Germanis dolori Ario-
visti mortem, et superiores nostras victorias, ardere
Galliam tot contumeliis acceptis sub populi Romani im-
perium redactam, superiore gloria rei militaris extincta;
postremo quis hoc sibi persuaderet, sine certa re Ambio-
rigem ad ejusmodi consilium descendisse? Suam senten-
tiam in utramque partem esse tutam: si nil sit durius,
nullo periculo ad proximam legionem perventuros; si
Gallia omnis cum Germanis consentiat, unam esse in
celeritate positam salutem. Cottæ quidem, atque eorum,
qui dissentirent, consilium quem haberet exitum? in
quo si non præsens periculum, at certe longa obsidione
fames esset pertimescenda.

31 Subesse Rhenum.) Græc. vulnere in Gallia accepto, aut
πληθους ὁ Πηνος. mæore mortuus esse. Et libri

32 Esse dolori Ariovisti mor-
tem.) Cluverius A. Germ. 10. consentiunt omnes, et Græcus
interpres βαυαρον: etiam quæ
53. fortiter mavult legere, quia Julii Celsi nomine exstat Cæ-
victus effugerit. At potest ex-
saris historia p. 65.

CAPUT XIV.

*Res multum in concilio agitata, atque altero alteri ce-
dere nolente, tandem dat manus Cotta, et Sabini sen-
tentiam, docentis prima luce iter suscipiendum esse,
amplectuntur omnes. Interim dum e castris cum impedi-
mentis discedunt, hostes, collocatis insidiis, eos proce-
dentes expectant, inde prælium committunt. Qua in re
Titurii timor, et Cottæ virtus perspicitur. Ab signis
milites discedunt, quæ e contra hostes diligentissime
observant. In hac pugna T. Baluentio utrumque femur
perfoditur. Q. Lucanius interficitur; L. Cotta
vulneratur.*

Hac in utramque partem habita disputatione, cum a 30

Cotta, primisque ordinibus acriter resisteretur: „Vincite, inquit, si ita vultis, Sabinus: et id clarior voce, ut magna pars militum exaudiret; neque is sum, inquit, qui gravissime ex vobis mortis periculo terrear; hi sapient, et si gravius quid acciderit, abs te rationem repositent; qui, si per te liceat, perendino die cum proximis hibernis conjuncti, communem cum reliquis easum sustineant; ne rejecti, et relegati longe ab ceteris aut ferro, aut fame intereant.“ Consurgitur ex consilio: 33 comprehendunt utrumque, et orant, „ne sua dissensione, et pertinacia rem in summum periculum deducant: facile esse rem, seu maneant, seu profisciscantur, simodo unum omnes sentiant, ac probent: contra in dissensione nullam se salutem perspicere.“ Res disputatione ad mediam noctem perducitur. Tandem 34 dat Cotta permotus manus. Superat sententia Sabini. Pronuntiatur, prima luce ituros. Consumitur vigiliis reliqua pars noctis, cum sua quisque miles circumspiceret, quid secum portare posset, quid ex instrumento hibernorum relinquere cogere. Omnia excogitantur, quare nec sine periculo maneatur, et languore militum, et vigiliis periculum augeatur. Prima luce sic ex castris profisciscuntur, ut quibus esset persuasum, non ab hoste, sed ab homine amicissimo Ambiorige consilium datum, longissimo 32 agmine, magnisque impedimentis. At hostes, posteaquam ex nocturno fremitu, vigiliisque de profectione eorum senserant, collocatis insidiis bipartito in silvis, opportuno, atque occulto loco, a millibus passuum circumferri. Romanorum adventum expectabant, et cum se major pars agminis in magnam convallem demisisset, ex utraque parte ejus vallis subito sese ostenderunt, novissimosque premere, et primos prohibere adscensu, atque iniquissimo nostris loco praelium committere ceperunt. Tum demum Titurius, uti qui nihil ante providisset, trepidare, et concursare, cohortesque dispo-

33 *Comprehendunt utrumque.* amice, et orant. Centuriones, et tribuni utrumque legatum Sabinum, et Cottam prensant, amplectuntur

34 *Dat Cotta permotus manus.* Cedit Sabino, et agere contemnit, tamquam victus.

nere: hæc tamen ipsa timide, atque ut eum omnia deficere viderentur; quod plerumque iis accidere consuevit, qui in ipso negotio consilium capere coguntur. At Cotta, qui cogitasset hæc posse in itinere accidere, atque ob eam causam profectionis auctor non fuisset, nulla in re communi saluti deerat: et, in appellandis, cohortandisque militibus, imperatoris, et in pugna militis officia præstabat; cumque propter longitudinem agminis minus facile per se omnia obire, et quid quoque loco faciendum esset, providere possent: jusserunt pronuntiari, ut impedimenta relinquerent, atque 35 in orbem consisterent: quod consilium, etsi in ejusmodi casu reprehendendum non est, tamen incommode accidit; nam et nostris militibus spem minuit, et hostes ad pugnandum alacriores effecit, quod non sine summo timore, et desperatione id factum videbatur. Præterea accidit, quod fieri necesse erat, ut vulgo milites ab signis discederent; quæque quisque eorum carissima haberet, ab impedimentis petere, atque arripere properaret, et clamore, ac fletu omnia complerentur. At barbaris consilium non defuit: nam duces eorum tota acie pronuntiari jusserunt, „ne quis ab loco discederet: illorum esse prædam, atque illis reservari, quæcumque Romani reliquissent: proinde omnia in victoria posita existimarent.“ Erant et 36 virtute, et numero pugnando pares nostri: tametsi a duce, et a fortuna deserebantur: tamen omnem spem salutis in virtute ponebant; et quoties quæque cohors procurrerat, ab ea parte magnus hostium numerus cadebat. Qua re animadversa, Ambiorix pronuntiari jubet, ut procul tela coniciant, neu propius accedant: et, quam in partem Romani impetum fecerint, cedant: levitate armorum, et quotidiana 35 exercitatione nihil iis noceri posse: rursus se ad signa recipientes insequantur. Quo præcepto ab iis diligentissime observato, cum quæpiam cohors ex orbe excesserat, 35

35 *In orbem consisterent.* De do pares.) Id est, inter pugnandum. Græcus interpretes nullam gerundii hujus rationem habuit.

36 *Virtute, et numero pugnandi.* Veteres libri, numero pugnandi.

atque impetum fecerat, hostes velocissime refugiebant. Interim eam partem nudari necesse erat, et ab latere aperto tela recipi. Rursus, cum in eum locum, unde erant egressi, reverti cœperant, et ab iis, qui cesserant, et ab iis, qui proximi steterant, circumveniebantur: sin autem locum tenere vellent, neque virtuti locus relinquebatur, neque a tanta multitudine conjecta tela confertivitate poterant. Tamen tam multis incommodis confictati, multis vulneribus acceptis, resistebant: et magna parte diei consumpta, cum a prima luce ad horam vni. pugnaretur, nihil, quod ipsis esset indignum, committebant. Tum T. Baluentio, qui superiore anno ³⁷ primum pilum duxerat, viro forti, et magnæ auctoritatis, utrumque femur tragula trajicitur. Q. Lucanius ejusdem ordinis fortissime pugnans, dum circumvento filio subvenit, interficitur. L. Cotta Legatus omnes cohortes, ordinesque adhortans, in adversum os funda vulneratur.

³⁷ Primum pilum duxerat. Centurio primi pili fuerat.

CAPUT XV.

Q. Titurius Cn. Pompejum interpretem suum mittit ad Ambiorigem, veniam rogatum: sed dum de conditionibus agitur, Titurius circumventus occiditur; impetuque in exercitum facto ordines turbantur. Cotta, et L. Petrosidius dimicantes interficiuntur. Denique desperata salute omnes (paucis exceptis, qui ad T. Labienum legatum ivere, eumque rem edocuerunt) se occidunt.

³⁶ His rebus permotus Q. Titurius, cum procul Ambiorigem suos cohortantem conspexisset, interpretem suum Cn. Pompejum ad eum mittit; rogatum, ut sibi, militibusque parcat. Ille appellatus respondit: „si velit secum colloqui, licere; sperare a multitudine impetrari posse, quod ad militum salutem pertineat, ipsi vero nihil nocitum iri; inque eam rem se, suamque fidem interponere. Ille cum Cotta saucio communicat, si videatur, pugna ut excedant, et cum Ambiorige una col-

loquantur; sperare se ab eo suam, ac militum salutem impetrari posse. Cotta se ad armatum hostem iturum negat, atque in eo perseverat. Sabinus, quos in præsentia tribunos militum circum se habebat, et primorum ordinum centuriones, se sequi jubet: et cum propius Ambiorigem accessisset, jussus arma abjicere, imperatum facit: suisque, ut idem faciant, imperat. Interim, dum de conditionibus inter se agunt, longiorque consulto ab Ambiorige instituitur sermo, paulatim circumventus interficitur. Tum vero, suo more, ³⁸ victoriam conclamant, atque ululatum tollunt: impetuque in nostros facto, ordines perturbant. Ibi L. Cotta pugnans interficitur cum maxima parte militum, reliqui se in castra recipiunt, unde erant egressi: ex quibus L. Petrosidius aquilifer, cum magna multitudine hostium premeretur, aquilam intra vallum projecit. Ipse pro castris fortissime pugnans occiditur. Alii ægre ad noctem oppugnationem sustinent: noctu ad unum omnes, desperata salute, se ipsi interficiunt. Pauci ex prælio elapsi incertis itineribus per silvas ad T. Labienum legatum in hiberna perveniunt, atque eum de rebus gestis certiore faciant.

³⁸ Victoriam conclamant, atque ululatum. Livius lib. v. c. 39. ululatus, et cantus discantur. Livius non modo in prælio irruentium sonos tribuit. c. 39. ululatus, et cantus discantur, et horrendum so-

CAPUT XVI.

Ambiorix in Aduaticos proficiscitur, inde in Nervios, eosque, ut injurias a Rom. acceptas ulciscantur, hortatur. Itaque maxima manu comparata ad Ciceronis hiberna advolant; et legionem, quæ cum eo erat, oppugnant. Literæ a Cicerone ad Cæsarem intercipiuntur. Colloquium Ducum, et Principum Nerviorum cum Cicerone.

Hac victoria sublatus Ambiorix, statim cum equitatu in Aduaticos, qui erant ejus regno finitimi, proficiscitur, neque diem, neque noctem intermittit; pediatumque se subsequi jubet. Re demonstrata, Aduati-

cisque concitatis, postero die in Nervios pervenit: "hortaturque, ne sui in perpetuum liberandi, atque ulciscendi Romanos pro iis, quas acceperint, injuriis, occasionem dimittant: interfectos esse legatos duos, magnamque partem exercitum interiisse demonstrat: nihil esse negotii, subito oppressam legionem, quæ cum Cicerone hiemet, interfici: se ad eam rem proficetur
 39 adjutorem., Facile hac oratione Nervii persuadet. Itaque, confestim dimissis nuntiis ad ³⁹ Centrones, Grudios, Levacos, Pleumosios, Gordunos, qui omnes sub eorum imperio sunt, quam maximas manus possunt, cogunt; et de improvviso ad Ciceronis hiberna advolant; nondum ad eum fama de Titurii morte perlata. Huic quoque accidit (quod fuit necesse) ut nonnulli milites, qui lignationis, munitionisque causa in silvas discessissent, repentino equitum adventu interciperentur. His circumventis, magna manu Eburones, Aduarici, Nervii, atque horum omnium socii, et clientes legionem oppugnare incipiunt. Nostri celeriter ad arma concurrunt, vallum conscendunt. Ægre is dies sustentatur, quod omnem spem hostes in celeritate ponebant, atque hanc adepti victoriam, in perpetuum se fore victores confidebant. Mittuntur ad Cæsarem confestim a Cicerone literæ, magnis propositis præmiis, si pertulissent. Obsessis omnibus viis, missi intercipiuntur. Noctu ex ea materia, quam munitionis causa comportaverant, ⁴⁰ turres cxx. excitantur incredibili celeritate. Quæ deesse operi videbantur, perficiunt. Hostes postero die multo majoribus copiis coactis, castra oppugnant, fossam complent. A nostris eadem ratione, qua pridie, resistitur. Hoc idem deinceps reliquis fit diebus. Nulla pars nocturni temporis ad laborem intermittitur: non ægris, non vulneratis facultas quietis datur. Quæcumque ad proximi diei oppugnationem opus sunt, noctu comparantur. Multæ præustæ su-

39 *Centrones, Grudios, Levacos, &c.*) Hi Nerviorum clientes, ac finitimi ignorantur. Certe diversi hi Centrones ab Alpinis sunt, lib. 1. cap.

6. sect. 10.

40 *Turres cxx.*) Et *Metaphastes ἐκατόν καὶ εἰκοσι:* ne de numero dubites.

des, magnus ⁴¹ muralium pilorum numerus instituitur: turres contabulantur; pinnæ, loriceque ex cratibus attexuntur. Ipse Cicero, cum tenuissima valetudine esset, ne nocturnum quidem sibi tempus ad quietem relinquebat, ut ultro militum concursu, ac vocibus sibi parcere cogeretur. Tunc duces, principesque ⁴¹ Nerviorum, qui aliquem sermonis aditum, causamque amicitiae cum Cicerone habebant, colloqui sese velle dicunt. Facta potestate, eadem, quæ Ambiorix cum Titurio egerat, commemorant: "omnem esse in armis Galliam: Germanos Rhenum transisse: Cæsaris, reliquorumque hiberna oppugnari. Addunt etiam de Sabini morte. ⁴² Ambiorigem ostentant, fidei faciendæ causa. Errare eos dicunt, si quidquam ab iis præsiidiis sperent, qui suis rebus diffidunt: sese tamen hoc esse in Ciceronem, populumque Romanum animo, ut nihil, nisi hiberna recusent, atque hanc inveterascere consuetudinem nolint: licere illis incolumibus per se ex hibernis discedere, et in quasumque partes velint, sine metu proficisci. *Cicero ad hæc unum modo respondit*; non esse consuetudinem populi Romani ullam accipere ab hoste armato conditionem. Si ab armis discedere velint, se adjutore utantur, legatosque ad Cæsarem mittant; sperare se pro ejus justitia, quæ petierint, impetraturos.,"

41 *Muralium pilorum.*) Grandiorum, quibus murus, seu vallum contra ascendentes defendebatur.

42 *Ambiorigem ostentant.*) Paulo ante amicum Cæsaris

tot devinctum beneficiis, nunc hostem, et castrorum oppugnatorem: ut facilius credat Cicero, omnem Galliam in armis adversus Romanos esse.

CAPUT XVII.

Nervi hiberna muniunt, inde factis jaculis accensis casas incendunt: sed egregia in tali re militum virtus existit. Demum, quamvis Cæsariani plura damna patiantur, hostium tamen maximus numerus interficitur, et una turris incensa corrui.

- 42 **A**b hac spe repulsi Nervii, vallo pedum xi. et fossa pedum xv. hiberna cingunt. Hæc superiorum annorum consuetudine a nostris cognoverant: et, quosdam de exercitu nacti captivos, ab his docebantur. Sed nulla his ferramentorum copia, quæ esset ad huic usum idonea, gladii cespites circumcidere, 43 manibus, sagulisque terram exhaurire cogebantur. Qua quidem ex re hominum multitudo cognosci potuit: nam minus hostis tribus x. millium passuum in 44 circuitu munitionem perfecerunt; reliquisque diebus turres ad altitudinem valli, 45 falces, testudinesque, quas iidem captivi docuerant, parare, ac facere cœperunt. Septimo oppugnationis die, maximo coorto vento, 46 ferventes fusili ex argilla glandes fundis, et fervefacta jacula in casas, quæ more gallico stramentis erant tectæ, jacere cœperunt. Hæc celeriter ignem comprehenderunt, et, venti magnitudine, in omnem castrorum locum distulerunt. Hostes maximo clamore insecuti, quasi parva jam, atque explorata victoria, turres, testudinesque agere, et scalis vallum ascendere cœperunt. At tanta militum virtus, atque ea præsentia animi fuit, ut, cum undique flamma torrerentur, maximaque telorum multitudine premerentur, suaque omnia impedimenta, atque omnes fortunas conflagra-

43 *Manibus, sagulisque.*) Metaphrastes ταλκτε χειροι και ταλκ χειρωσι. Alii furculis legunt: alii sarculis.

44 *Decem millium passuum in circuitu.*) Sic veteres libri: quibus Græcus consentit, περιποδον δυδονχογτα σαδια.

45 *Falces.*) Falces murales. Vide supra III. cap. 9. sect. 14.

46 *Ferventes fusili ex argilla gl.*) Orosius VI. IO. in hac historia: Testas ferventes intorsere fundis, flammataque focis tela, ac mox concepto igne rutilantia, intra castra fecerunt.

re intelligerent, non modo 47 demigrandi causa de vallo decederet nemo, sed pene ne respiceret quidem quisquam; ac tum omnes acerrime, fortissimeque pugnarent. Hic dies nostris longe gravissimus fuit: sed tamen hunc habuit eventum, ut eo die maximus numerus hostium vulneraretur, ut se sub ipso vallo constipaverant, recessumque primis ultimi non dabant. Paullum quidem intermissa flamma, et quodam loco turri adacta, et contingente vallum, tertiæ cohortis centuriones ex eo, quo stabant, loco recesserunt, suosque omnes removerunt: nutu, vocibusque hostes, si introire vellent, vocare cœperunt: quorum progredi ausus est nemo. Tum ex omni parte 48 lapidibus coniectis deturbati, turrisque succensa est.

47 *Demigrandi causa.*) Fugendi, castra deserendi causa, Metaphrastes, ουχ οπως φυγης εμεμνηντο. Græcus, Ραρατοι σφενδοθησαν- bati, turrisque.) Romani lapidibus hostes abegerunt, eorumque turrim incenderunt.

48 *Lapidibus coniectis detur-* bati, turrisque.) Græcus, Ραρατοι σφενδοθησαν- τες cætera.

CAPUT XVIII.

T. Pulfio, et L. Varenus centuriones, cum de primo loco inter se semper contendissent, adeoque alter alteri inimicus esset; accidit, ut, dum congregiuntur cum hoste, in maximo vitæ periculo alter alteri auxilio sit, adeo ut vix possit judicari, uter utri anteferendus virtute sit. Plures nuntii ad Cæsarem missi, comprehensi necantur.

Erant in ea legione fortissimi viri centuriones, qui 44 jam 49 primis ordinibus appropinquarent, T. Pulfio, et L. Varenus. Ii perpetuas controversias inter se habebant, uter alteri anteferretur, omnibusque annis 50 de loco summis simultatibus contendebant. Ex iis Pulfio, cum acerrime ad munitionem pugnaretur: "Quid dubitas,

49 *Primis ordinibus appropinquarent.*) Quod gradatim centuriones promovebantur, videntur hi in secundo principe, aut pilo fuisse, ac primum certatim adspirasse. Lipsium lege de Mil. Rom. lib. II. 8. 50 *De loco.*) De gradu dignitatis.